

Silvija Ribakova, Latgales kultūrvēstures muzeja galvenā krājuma glabātāja

TRIMDAS ARHĪVI LATGALES KULTŪRVĒSTURES MUZEJA KRĀJUMĀ

Silvija Ribakova, Latgales kultūrvēstures muzeja galvenā krājuma glabātāja

Ar jēdzienu "trimdas arhīvi" tās dokumentārās liecības, kas radušās mūsu tautiešu dzīves, sabiedriskās darbības un daiļrades rezultātā piespiedu atšķirtības piecdesmit gados ārpus Latvijas. Šoreiz pievērsīšos rietumu trimdai, jo tautiešu darbība, kuri pēc atbrīvošanas no Staļina lēģeriem un nometinājuma palika uz dzīvi austrumos, ir pētīta nepietiekami.

Lielu ieguldījumu trimdas arhīvu apzināšanā Latvijas krātuvēs: muzejos un bibliotēkās, devuši Latvijas Valsts arhīva darbinieki, publicējot uzziņu krājumu "Trimdas arhīvi atgriežas", kura 1.daļa iznāca Rīgā 1996.gadā, 2.daļa – 2000.gadā. Izpētot augstākminētā krājuma materiālus, var secināt, ka vislielākās trimdas arhīvu kolekcijas glabājas četrās iestādēs: Latvijas Valsts arhīvā, Latvijas Akadēmiskajā bibliotēkā un Latvijas Rakstniecības muzejā. Lai gan novadu muzeji nav lielāko glabātavu skaitā, katram no tiem ir sava pieredze arhīvu komplektēšanā un izmantošanā.

Latgales kultūrvēstures muzejs (līdz 1990.gadam – Rēzeknes novadpētniecības muzejs) trimdas tautiešu radīto bagātīgo kultūras mantojumu sāka apzināt tikai Atmodas laikā 1980-to gadu beigās. Kopš 1979.gada muzeja specfondā glabājas no trimdas atsūtītā M. Bukša un J. Placinska "Latgaļu volūdas gramatika un pareizraksteības vārdneica", izdota P/s "Latgaļu izdevniecība" 1963.gadā. To ieguvām pēc aizrautīgā Latgales bibliofila Stepona Seiļa nāves, iepērkot daļu viņa grāmatu kolekcijas. Toreiz neko sīkāk nezinājām nedz par Miķeli Bukšu, nedz par trimdas latgaliešu darbību kopumā.

Reāla trimdā dzīvojošo latgaliešu apzināšana un sakaru uzņemšana ar viņiem sākās tikai pēc desmit gadiem. Muzejs tajā laikā pulcināja cilvēkus, kuriem bija dārga Latgales vēsture, valoda un kultūra. Viņi nesavtīgi iesaistījās materiālu vākšanā par Latgales kultūras darbiniekiem. Tā, par sirsnīgu muzeja draugu kļuva Leopolds Kemps (Franča Kempa jaunākais dēls), pirmo tikšanos ar kuru mums noorganizēja žurnāla "Katoļu Dzeive" redaktore Maruta Latkovska viņa dzīvesvietā Līvānos. Savukārt, Leopolds Kemps mūs "saveda" ar Miķeļa Bukša atraitni Janīnu Bukšu.

Pirmā tikšanās ar Janīnu Bukšu notika telefoniski, drošības orgānu uzraudzībā, jo saruna ar kapitālistisku valsti no iestādes telefona bija uzskatāma par lielu uzdrīkstēšanos. Sirsnīgajā sarunā ar toreizējo muzeja direktori Helēnu Bernāni, Janīnas kundze solīja atbalstu muzeja kā drošas glabātuves popularizēšanā ārzemēs. Tāpat viņa uzņēmās rūpes par Miķeļa Bukša kolekcijas veidošanu muzejā un viņa piemiņas iemūžināšanu Rēzeknē.

Janīnas aizrautīgās darbošanās motīvi formulēti kādā vēstulē, kuru, pēc M. Bukša aiziešanas mūžībā, viņa adresēja ģimenes draugiem Jezupam un Marijai [Rudovičiem?]: "...Es pošā stōvēju ļūti tyvu vysam, kū Mikeļš rakstēja, vysim jō dorbim sekōju leidzi. Latgolas ļīta ir muna sirdslīta."

Rēzekni pēc daudzajiem atšķirtības gadiem Janīnas kundze apmeklēja 1989.gadā, uzdāvinot M. Bukša grāmatu "Latgaļu atmūda", kuru līdz tam bijām redzējuši pie Leopolda Kempa fotokopiju veidā, un kura deva mums dziļāku izpratni par Latgales kultūrvēsturiskajiem procesiem un personībām. Tajā pašā gadā muzejs saņēma sūtījumu no dzejnieka un mākslinieka Antona Zvīdra (1911-1992), mākslinieka Jāņa Trūpa (1924-1989), tika likti pamati Miķeļa Bukša kolekcijai, pienāca arī trimdā izdotu grāmatu sūtījumi.

Trimdas arhīvu komplektēšanas motivācija formulējama vairākos aspektos. Pirmkārt, trimdas arhīvu materiāli palīdzēja "aizpildīt vēstures baltos plankumus". Trimdā izdotie vēsturnieku darbi sniedza pamatotu informāciju par padomju okupācijas varas pretautisko darbību.

Otrkārt, trimdas arhīvi bija vērtīgs avots, lai noskaidrotu daudzu Latgales sabiedrisko darbinieku likteņus, jo padomju izdevumos šāda veida informācija netika publicēta. Treškārt, trimdas sabiedrisko organizāciju darbības izpēte varēja sniegt izpratni par tautiešu centieniem atjaunot Latvijas neatkarību un saglabāt latvisko identitāti, jo būtībā trimdas organizācijas bija vienīgais reālais spēks, kas 50 padomju okupācijas gados cīnījās par Latvijas valstiskuma atjaunošanu.

1990.gadā muzejs tika pārdēvēts par Latgales kultūrvēstures muzeju ar pamatojumu, ka Latgales kultūrvēstures muzejs ir pirmskara Latgales Centrālā muzeja ideju un tradīciju pārmantotājs. Tas ceļ muzeja prestižu un muzeja direktorei Helēnai Bernānei izdodas nodibināt kontaktus ar tautiešiem Vācijā, ASV, Anglijā, Kanādā, Austrālijā, Beļģijā, Polijā un jau minētajā Zviedrijā. Savstarpējās sapratnes gaisotnē veidojas pozitīvs rezultāts un muzeja krājuma

kolekcijas papildinās ar vērtīgiem dokumentiem, grāmatām, mākslas darbiem.

Laika posmā no 1989. Līdz 2002.gadam Latgales kultūrvēstures muzeja krājums papildinās ar vairāk nekā 7000 glabāšanas vienībām, kuras ieskaitītas muzeja pamatkrājumā, palīgkrājumā vai zinātniskajā bibliotēkā. Bez tam, muzeja zinātniskā bibliotēka saņem vērtīgo Kanādas Londonas latviešu kopas bibliotēkas krājumu, kurā ir ap 2000 sējumu. Trimdas arhīvu komplektēšanas process nav noslēdzies, tas joprojām turpinās. Tā, 2.pasaules latgaliešu konferences laikā muzeja direktore Anastasija Strauta saņēma vērtīgus bīskapa Jāzepa Rancāna personīgā arhīva materiālus no krustdēla Onufrija Rancāna rokām.

Trimdas arhīvu struktūra ir daudzveidīga un nosacīti tos varētu sagrupēt sekojoši: personu dokumenti (personas apliecības, izglītības un darba dokumenti, fotogrāfijas, korespondence), radošo personību daiļrades materiāli (mākslas darbi, literatūras sacerējumi), zinātniski pētījumi, sabiedrisko organizāciju un biedrību arhīvi, trimdas izdevniecību izdevumi (rakstu krājumi, kalendāri, seriālizdevumi).

Visi no trimdas nākušie materiāli sakārtoti 25 personu kolekcijās. Tajās iekļauti gan personīgie dokumenti, gan daiļrades materiāli, kā arī materiāli par citām trimdas latgaliešu personībām un organizācijām. No trimdas izdevniecībām visplašāk pārstāvēta P/s "Latgaļu izdevnīveiba" ar tās apgādā izdotajām grāmatām un periodiku (A. Spoģa dāvinājums 1990.g.). Izmeloša informācija par visiem trimdas dāvinājumiem, ko muzejs saņēma 1989.-2000.gados publicēta jau minētajā uzziņu krājumā "Trimdas arhīvi atgriežas". Apjoma ziņā lielākās kolekcijas saņemtas no teoloģijas doktora, prelāta Kazimira Ruča, dramaturga Artūra Tāivalža Rubeņa, dzejnieka un mākslinieka Antona Zvīdra, fotomākslinieces Helēnas Nukšas-Hofmanes, izgudrotāja, fizikas zinātņu doktora Konstantina Poča, mākslinieka Jura Soikana, dzejnieces Paulīnes Zalānes-Vallēnas, filozofa Alekša Rubuļa, vēsturnieka Tadeuša Puisāna, Janīnas Bukšas u.c.

Saņemtie trimdas arhīvi satur bagātu informāciju par dažādām trimdas latgaliešu darbības jomām un to izpēti uzskatāma par muzeja zinātniskā darba prioritāti. Līdz šim vairāk pētīts atsevišķu personību dzīvesgājums, mazāka uzmanība pievērsta trimdas sabiedrisko organizāciju un biedrību darbības izpētei. Tā, izmantojot trimdas arhīvu materiālus, tika veidotas piemiņas izstādes bīskapiem Boļeslavam Sloskānam un Jāzepam Rancānam, filologam, Latgales literatūras pētniekam Miķelim Bukšam. Izstādes atklāšanā, kura notika 1997.gada 8.jūnijā, piedalījās arī Janīna Bukša. Diemžēl, šis Dzimtenes apmeklējums bija pēdējais un liktenīgs – negaidīti šeit, Latvijā stāja pukstēt dedzīgās latgalties sirds. 1996.gada martā notika latviešu leģionāru piemiņas izstāde, kurā bija eksponēti daudzi unikāli dokumenti no bijušā kara kapelāna Kazimira Ruča kolekcijas. K. Ruča kolekcijas izpēti veic muzeja speciāliste Vilma

Platpīre savam bakalaura darbam Rēzeknes augstskolā, izvēloties tēmu par Kazimira Ruča dzīvi un darbību.

Trimdā radīto mākslas darbu kolekcijas lielāko daļu veido Antona Zvīdra (1911-1992) gleznas un koka tēlniecības darbi. Šīs kolekcijas izpētes rezultāti publicēti toreizējās muzeja mākslinieces Marijas Arbidānes rakstā "Dāvana muzejam" žurnālā "Māksla" 1992.g. Nr. 5/6. Informācija par mākslinieku Jura Soikana, Benjamiņa Ancāna un Antona Zvīdra daiļradi atrodama internetā muzeja mākslas nodaļas vadītājas Ineses Dundures izveidotajā virtuālajā galerijā [http:// gallery.rezekne.lv](http://gallery.rezekne.lv).

Ikvienu muzeja profesionālā darbība tiek vērtēta pēc vairākiem kritērijiem, un viens no tiem ir krājuma kolekciju pieejamība sabiedrībai. Muzeju Valsts akreditācijas komisija, kas 2002.gada 13.septembrī analizēja Latgales kultūrvēstures muzeja darbu, izteica atzinību par plašajām iespējām, kādas radītas, lai ikviens interesents varētu iepazīties ar muzeja kolekcijām pietiekamā apjomā. Šajā vasarā rēzekniešiem un pilsētas viesiem, pētniekiem un tūristiem bija unikāla iespēja apmeklēt tematisko trimdas arhīvu izstādi "Mājupceļš mūža garumā", kuru muzeja speciālisti veidoja, sagaidot 2.pasaules latgaliešu konferenci. Tā tika veidota, lai pateiktos tiem trimdas latgaliešiem, kuri nesavtīgi dāvinājuši muzejam materiālus vai kā citādi atbalstījuši muzeju, kā arī, lai informētu plašāku sabiedrību par trimdas arhīvu kolekcijām muzeja krājumā un sabiedrību ar trimdiniekiem. Izstādes vizuālais un informatīvais risinājums izdevās simbolisks, asociatīvs un emocionāli iedarbīgs, par ko īpaša pateicība pienākas koncepcijas autorei, jaunajai dzejniecei Inetai Atpilei-Jugānei un māksliniecei Inesei Dundurei. Izstādē eksponēti ap 600 dažāda veida muzeja priekšmeti, kuri atklāj dzimtenei atrautās tautas daļas dzīvi pirms došanās svešumā, skaudro trimdas sākuma posmu, viņu sasniegumus mītnes zemē un identitātes saglabāšanas centienus, kā arī došanos mājup.

Trimdas arhīvu krājums nav tikai dokumentu, grāmatu vai fotogrāfiju klāsts. Trimdas arhīvi ietver sevī svešumā nonākušo cilvēku dzīves pieredzi un filozofiju, viņu motivāciju darboties dzimtenes labklājības vārdā. Trimdas mākslas darbos un literatūras sacerējumos bieži pavīd gājputna tēls, kurš asociatīvi parāda, ka tā ir mūsu tautas daļa, kurai izdevās izglābties no staļiniskajām represijām un svešumā saglabāt latvisko identitāti un valsts neatkarības ideju, tāpēc Latvijas vēstures izpratne nebūtu izsmeļoša bez trimdas tautiešu devuma.

Dzejniece Ineta Atpile – Jugane tautas traģiskās lappuses iepazīsusi vien no grāmatām, esejā "Gājputni", kura likta izstādes "Mājupceļš mūža garumā" ievadā, ar jauna cilvēka izjūtām, saka:

“...toreiz viņi mitinājās iekoptās, mīlētās ligzdās, viņi attīstīja sevi, darbojoties kultūras, izglītības, mākslas, literatūras laukā, cerēja, sapņoja, plānoja savu dzīvi dzimtajā zemē. Spārni tika audzēti palikšanai, ne aizlidošanai.”

Ne gaidīti, ne cerēti tika izpostīta ligzda. Milzīgs putnu bars pašķīda uz visām debess pusēm ar sajūtu: Mes – gōjputni, kas padzeiti, /Bez atceļa un pavasara (A. Spoģis). Cits neziņā steidzās nezināmajās tālēs, cits nokļuva svešas varas sprostā, cits neizturēja, krita un salūza, cits paspēja, cits nokavēja.

Putni bez mājām meklēja patvērumu svešās zemēs – Zviedrijā, Vācijā, Amerikā, Anglijā, Kanādā, Austrālijā, Beļģijā, Polijā... Pagāja mēneši un gadi, līdz viens tur sāka vīt ligzdu, otrs palika vientuļš svešinieks, viens samierinājās ar likteni un centās pieņemt realitāti, otrs to nespēja, nīka. Visdzīvākā doma svešumā Dzeivoju - ilgōs, gaidu sev spōrnus (A.Spoģis). Spītējot liktenim, viņi ar sirdi, domām un idejām savu darbu svešumā veltīja dzimtenei – Latgalei. Viņi netaupīja spēkus, laiku un sevi, lai Latgales vārdu aizskandētu tālu pasaulē.

Gadiem svešumā kā nemainīga vērtība cauri vijās dzimtenes mīlestība, ilgas un vēlēšanās atgriezties mājās. Mājupceļš bija ilgs un dažāds. Viņi atgriezās ar mākslas, literāriem darbiem, zinātniskiem pētījumiem, tautiešu atbalstīšanu, mūža darbu un pasaules slavu. Cits mājup devās visu mūžu, kaut arī paša spārni dzimteni nerasniedz – Manu sapni uz dzimteni nesiet, /Pats noguru ceļā un palieku te (J.Babre).

Silti ir mājās, viņi – trimdas latgalieši – atgriežas vēl un vēl. Kai vacam gōju putnam / Sirds otkon ilgōs kūsoj maņ,.../Tik vīn uz dzimtini, uz dzimtini (O.Zvīdris).

Ar kādu attieksmi sagaidām tautiešu atgriešanos? Dažādi. Tie, kuri ir iepazinušies ar trimdas tautiešu darbību, ir dziļi pateicīgi par viņu nesavtīgo devumu. Savukārt, citai sabiedrības daļai trimdas devums ir vienaldzīgs.

Muzeja misija ir radīt izpratni sabiedrības par Latgales kultūrvēsturiskajiem procesiem visas Latvijas vēstures kontekstā. Būsim neatlaidīgi un pacietīgi. Tikai vislabākais, ko varam veikt Latgales labā, ir pietiekami labs.